

Digitalt særtryk af

FUND OG FORSKNING

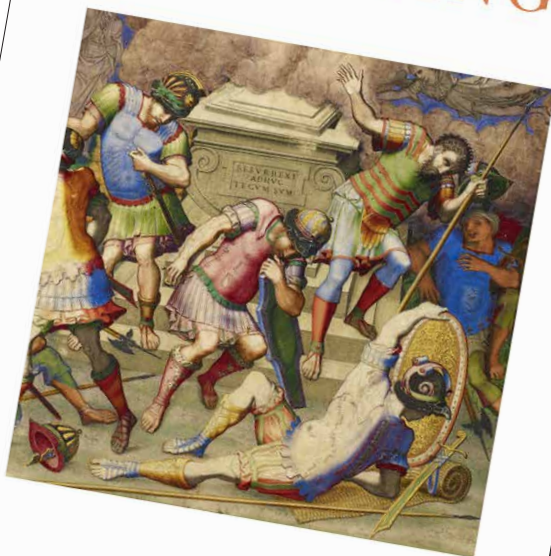
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 55

2016

FUND OG FORSKNING

Bind 55 • 2016
DET KONGELIGE BIBLIOTEK • KØBENHAVN

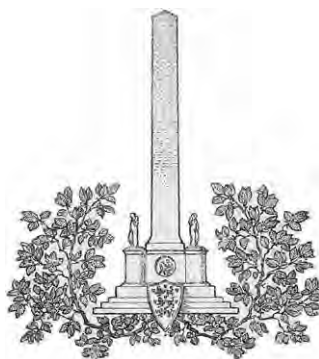
FUND OG FORSKNING

Bind 55

2016

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 55
2016

With summaries

KØBENHAVN 2016
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 148.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 273.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 300 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-146-6

BOGBIND MED HISTORIE

AF

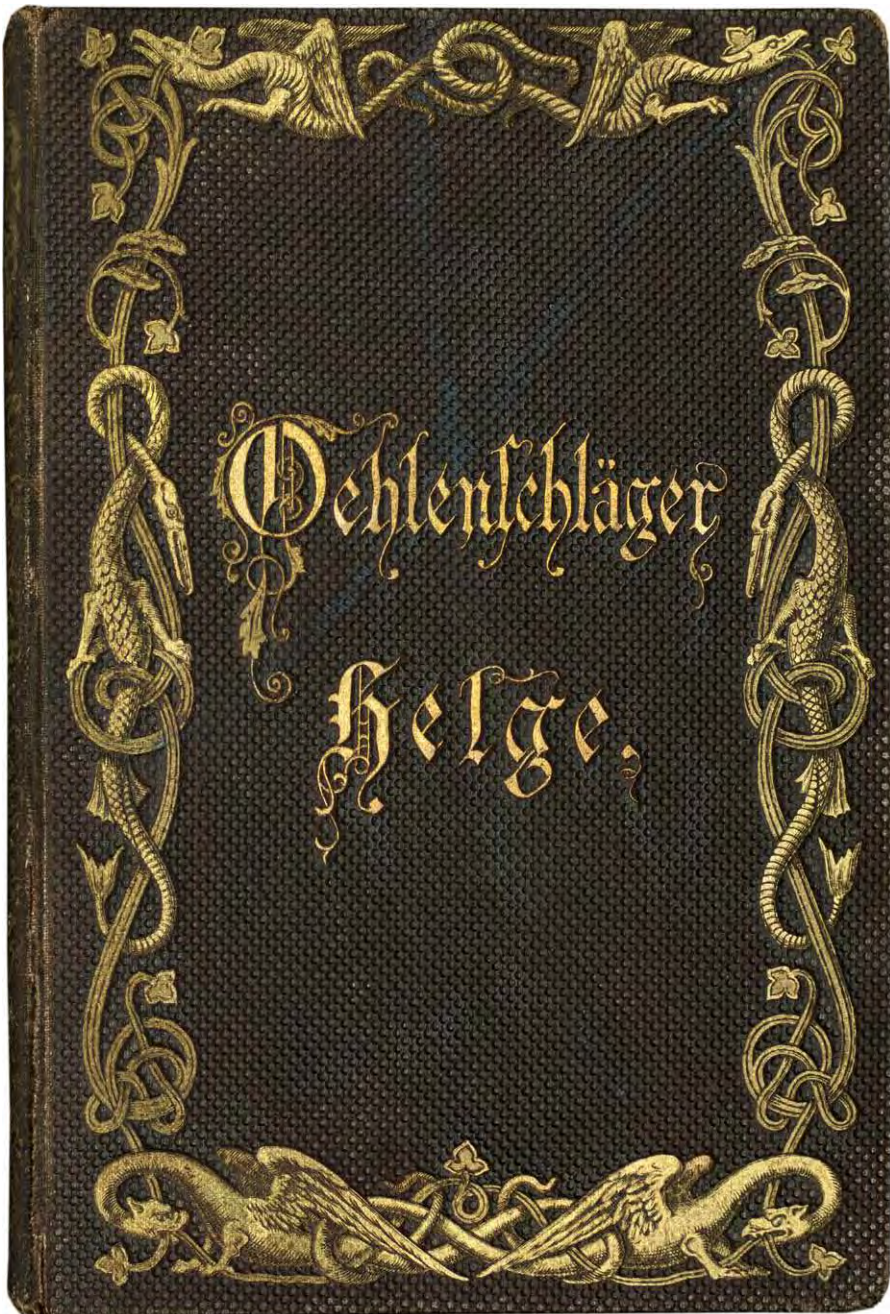
HARALD ILSØE

Den litterære interesse for nordiske heltesagn og oldnordisk mytologi, som opstod i begyndelsen af 1800-tallet og navnlig kom til orde i Oehlenschlägers og Grundtvigs forfatterskaber, fremmanede skikkelser og forhold af symbolværdi, der befæstede nationalfølelsen, men ret sent satte sig billedmæssige spor i litteraturen. Markante var to udgivelser, 1845 af *Mindeblade om Den nordiske Højtid 1845* med en halv snes nordiske guder og tre helte tegnet af Lorenz Frølich, J.Th. Lundbye og P.C. Skovgaard samt 1852-55 af A. Fabricius' *Illustreret Danmarkshistorie* med talrige tegninger af især Frølich og Constantin Hansen (ny identisk udgave 1862). Hertil henvises der naturligvis i Inge Adriansens grundige og rigt illustrerede værk om de nationale symboler, men en lille flig af billedkunsten er oversat, nemlig at sådanne historiske referencer også forekommer på 1800-tallets bogbind.¹

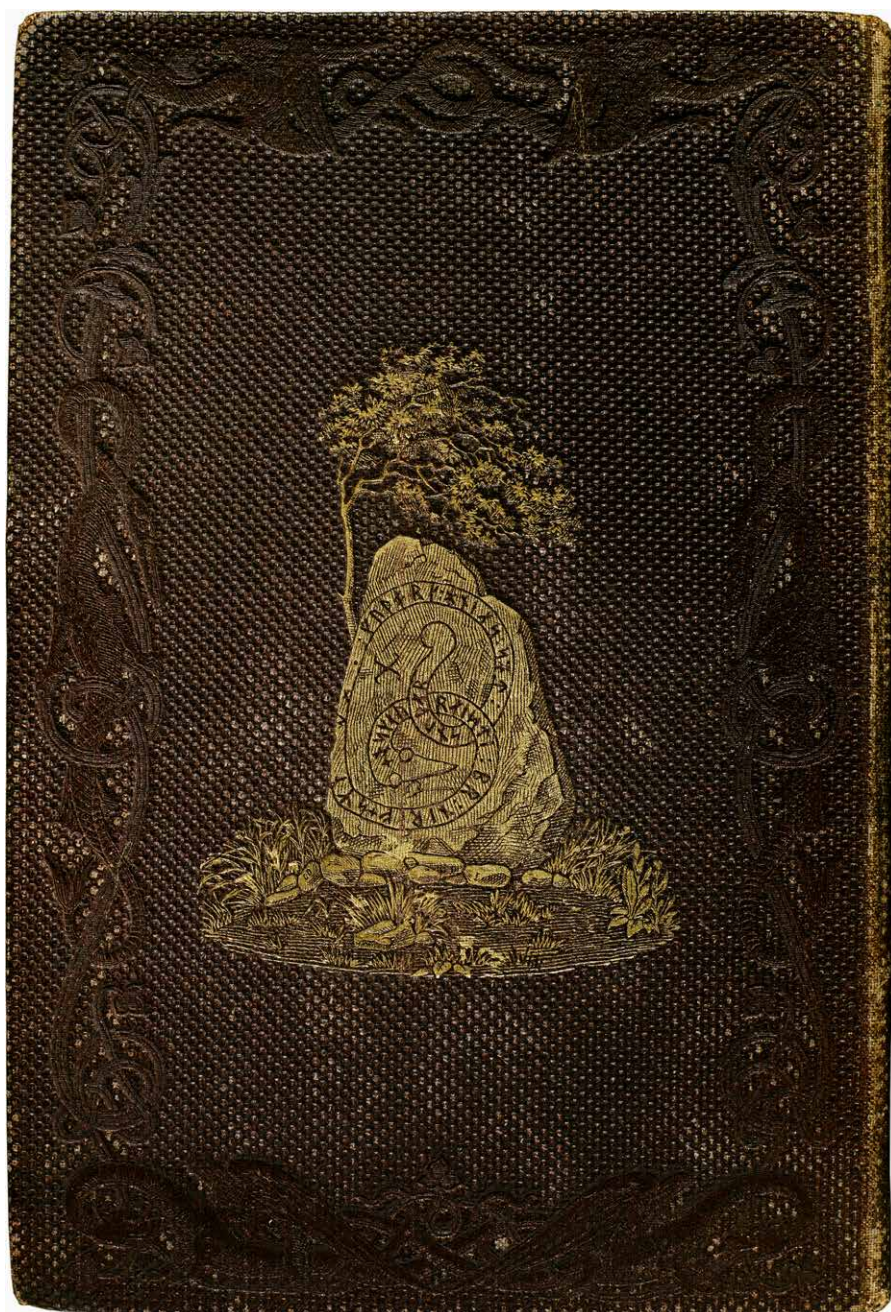
Drageslyng og runesten

Med drageslyng havde man indrammet gude- og heltebillederne i de nævnte *Mindeblade*, og som symbol på sagn- og vikingetid dukkede sådanne rammer op på digte og dramer om ordnordiske emner af Oehlenschläger og Bjørnson senest 1862. F.eks. ses drageslyngninger 1862 presset i forgyldning på bindene om førstnævntes *Nordens Guder* og *Helge* og sidstnævntes *Sigurd Slembe*, som også har fået drageslyng på ryggen (gentaget på senere udgaver). Rammen findes også i blindtryk på udgaverne af Bjørnsons *Arnljot Gelline* 1869-71, men optræder atter forgyldt på bogens 3. oplag 1884, som den også er det på Ernst v.d. Reckes tragedie *Knud og Magnus*, 1881. I begge disse firserudgaver og endnu

¹ Inge Adriansen: *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000*, 2, 2003. – Såvidt ses er blot en enkelt bogforside (fra 1917) anvendt som illustration s. 153.

Ill. 1. Oehlenschlägers *Helge*. 1862. Forsiden.

Ill. 2. Oehlenschlägers *Helge*. 1862. Bagsiden.

i *Gelline*-udgaven 1899 er der under titlen tilføjet en lille dragevignet. Drageslyngsornamentikken kulminerede vistnok på det store flotte bind om Esaias Tegnérs *Frithiofs Saga*, 1883, hvor det er trykt i sølv på det blå bind og indrammer titelfeltet med en fint graveret scene fornedet: "Frithiofs Hjemkomst" efter A. Malmströms tegning.

Af *Nordens Guder* er kun forsiden set afbildet,² men *Helge* har kunnet tages i øjesyn og rummer som et særligt raffinement på bagsiden en forgyldt runesten foran et forblæst træ. Den blev 1872 genbrugt på bagsiden af den nedenfor nævnte udgave af Fr. Barfods historiske *Fortællinger*. En anden runestensdekoration havde allerede været brugt som pynt på bagsiden af nogle Oehlenschlägerbind 1845/46. Kenderen af de ældste komponerede bind R. Paulli har herom sagt: "Det lille pladetryk er et tidligt (maaske det næstældste?) eksempel paa nordisk arkæologi i dekorativ brugskunst; man gætter paa at idéen er hentet fra Worsaaes Danmarks Oldtid, 1843, hvis kartonnage paa bagsiden har en stenalderdyse trykt med broncefarve."³

For- og bagsiden af *Helge* afbildes her som ill. 1-2. En forestilling om, hvordan Helge har set ud, viderebringer de danske bind tilsyneladende ikke, men han figurerer i virkningsfuld iscenesættelse på bindet om en tysk oversættelse af *Yrsa*, der er udgivet i Berlin 1869. Det vises for kuriositetens skyld som ill. 3.

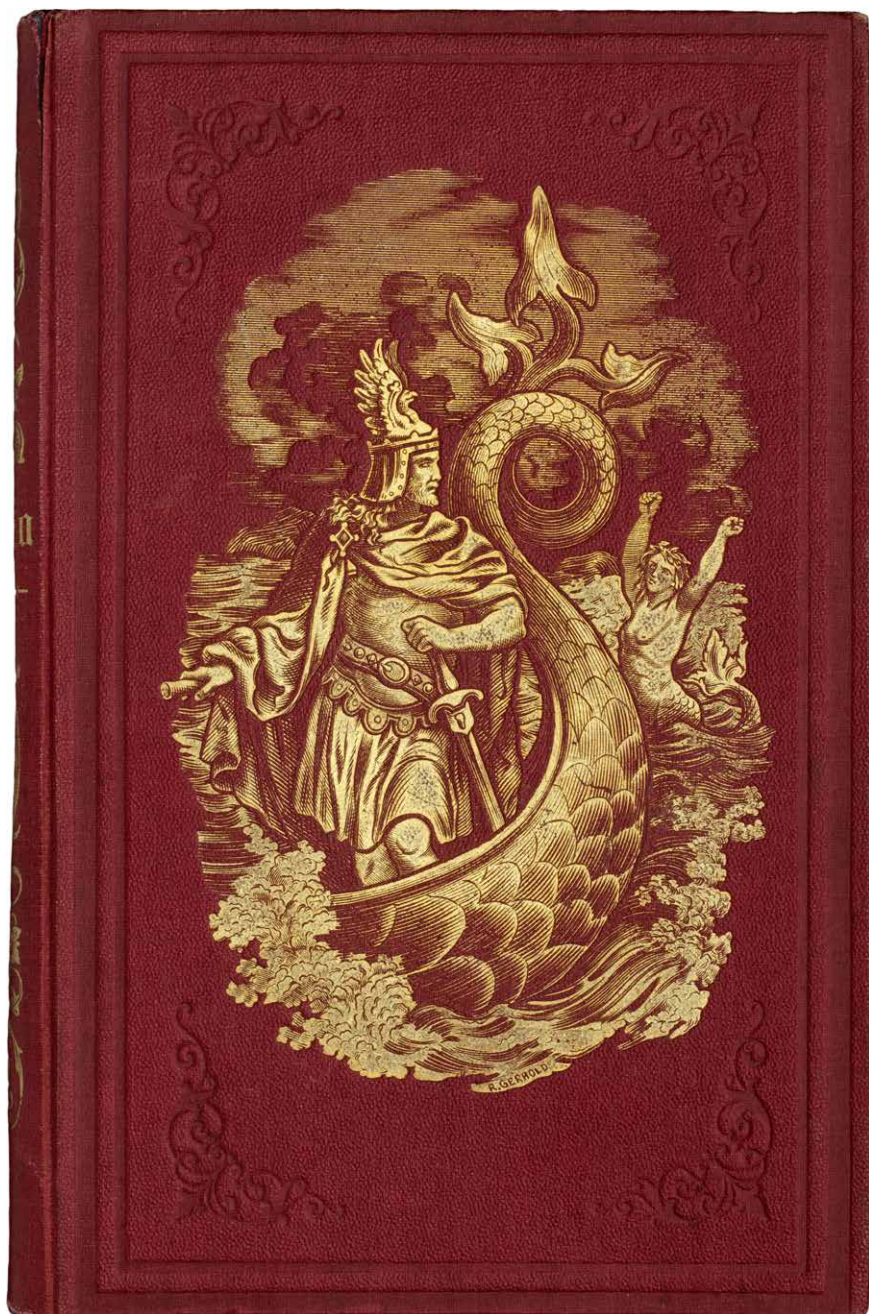
Mytologiske figurer

Da Chr. Molbech 1854 udgav en af de da yndede digtantologier med titlen *Yduns Aarsgave*, blev der på bindet sat et forgyldt graveret billede af gudinden Ydun med de livsforyngende æbler, kopieret efter Constantin Hansens tegning i Fabricius' danmarkshistorie.⁴ Tilsvarende bærer bindet om F. Winkel Horns fordanskning af *Den ældre Edda*, 1869, en gravering af Hansens tegning af Odin siddende på en forhøjning omgivet af sine to ulve og ravne. På andre bind ses uafhængigt af illustrationerne i danmarkshistorien guder som Heimdal og Brage. På Carl Plougs *Samlede Digte*, 2. udgave 1862, står gudernes vægter Heimdal på

² Forsiderne på *Nordens Guder* og *Sigurd Slenbe* er afbildet i *Almanak*, 3. årg. nr. 2, 1968, s. 10.

³ R. Paulli: Vore ældste komponerede bind. Andet afsnit, *Fund og Forskning*, 8, 1961, s. 147f.; formindsket s/h afbildning s. 145 af runesten på bagsiden af *Helge, Yrsa, Hroars Saga*, 1845(46).

⁴ R. Paulli s. 159f. med formindsket s/h afbildning.

Ill. 3. *König Helge II: Yrsa. Eine Tragödie* von A. Oehlenschläger. Uebersetzt von Gottfried von Leinburg. Berlin 1869.

sin post på himmelbuen med sit gjalderhorn og skuer kampberedt frem, rimeligvis at opfatte som et symbol på digteren selv. En hane ved hans fod er ligeledes et signal om årvågenhed. Figuren genbrugtes på alle senere udgaver af Plougs digte helt frem til den samlede udgave 1901 (ill. 4). Og på antologien *Nordiske Digte*, udg. 1870 af H.P. Holst m.fl., er i en ramme af drage- slyng placeret en harpespillende skjald efter tegning af C. Peters, måske digterguden Brage. Lidt ormeslyng og en runesten på ryggen afrunder forestillingen om det nordiske.⁵

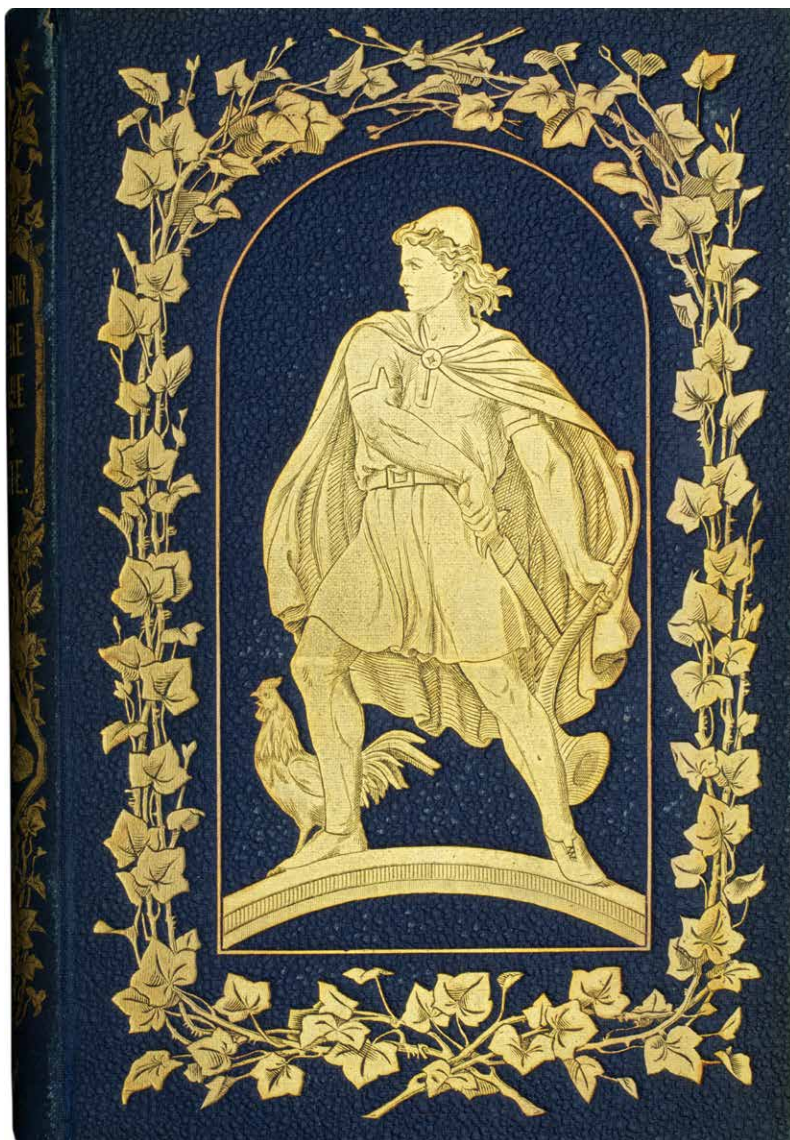
Heller ikke verdenstræet Ygdrasil blev forbigået. På Chistian Winthers oversættelse fra tysk af Joh. Ludv. Heibergs *Nordiske Mythologie*, 1862, ses dette vældige asketræ fint graveret med nornen Urdas kilde forneden og i centrum de tre norner, som havde til huse her. Nornerne var skæbne-gudinder, der repræsenterede henholdsvis fortid, nutid og fremtid, og man kan så gætte på, at den læsende repræsenterer fortiden, den stående nutiden og den skrivende fremtiden (ill. 5). Mere detaljeret findes træet afbildet som ramme om en skrivende norne på de fem bind om Niels Baches *Danmarks, Norges og Sverigs Historie*, 1867-76. Urdas kilde er der ikke blevet plads til, men i overensstemmelse med overleveringen ligger der er slange ved træets fod, og fire hjorte spiser af bladene, mens to ørne (i overleveringen kun en enkelt) svæver foroven. De nordiske landes våbener er naturligvis tildigtede (ill. 6). Denne prægtige dekoration er udført af den kendte gravør Chr. Danielsen efter tegning af Henrik Olrik.⁶

En noget afvigende opfattelse af nornerne viser Lorenz Frølichs fantasifulde bindtegning til en ny udgave af *Helge* 1886, hvor den læsende norne er udskiftet med en norne med spyd. Udyret, der slynger sig om rytteren foroven, må være midgårdssormen (ill. 7).

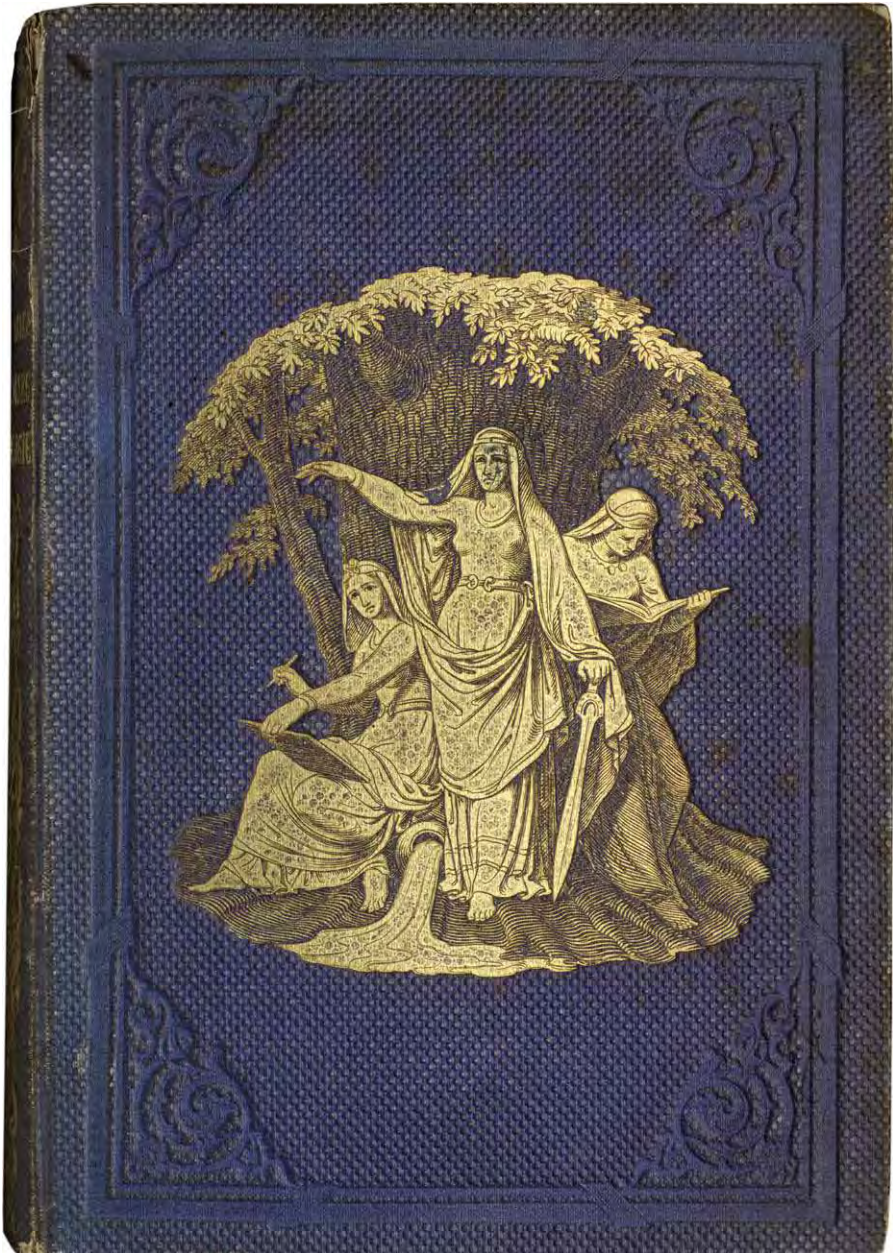
En anden skrivende kvindeskikkelse er svær at fortolke, fordi hun er forsynet med englevinger og derfor næppe kan forestille en norne. På Fr. Barfods *Billeder af Nordens Historie*, 1874, sidder hun på en strand under to flyvende fugle ved siden af en runesten og med et vikingskib og en stendysse i baggrunden; forneden indgår i rammeindfatningen en lille drage. Til sammenligning kan inddrages samme forfatters *Fortællinger af Fædrelandets Historie* i fjerde udgave 1872 med samme motiv på omslagstegningen i en så nært beslægtet udførelse, at tegneren MP = Magnus

⁵ Formindsket s/h afbildning i *Bogvennen, Dansk-norsk Litteraturlidende*, 7. Aarg. 1917-18, s. 248.

⁶ At tegneren var Henrik Olrik, oplyses i sønnen Hans Olsøes nekrolog, *Om Henrik Olsøes Liv og Kunst*, 1890, s. 10.

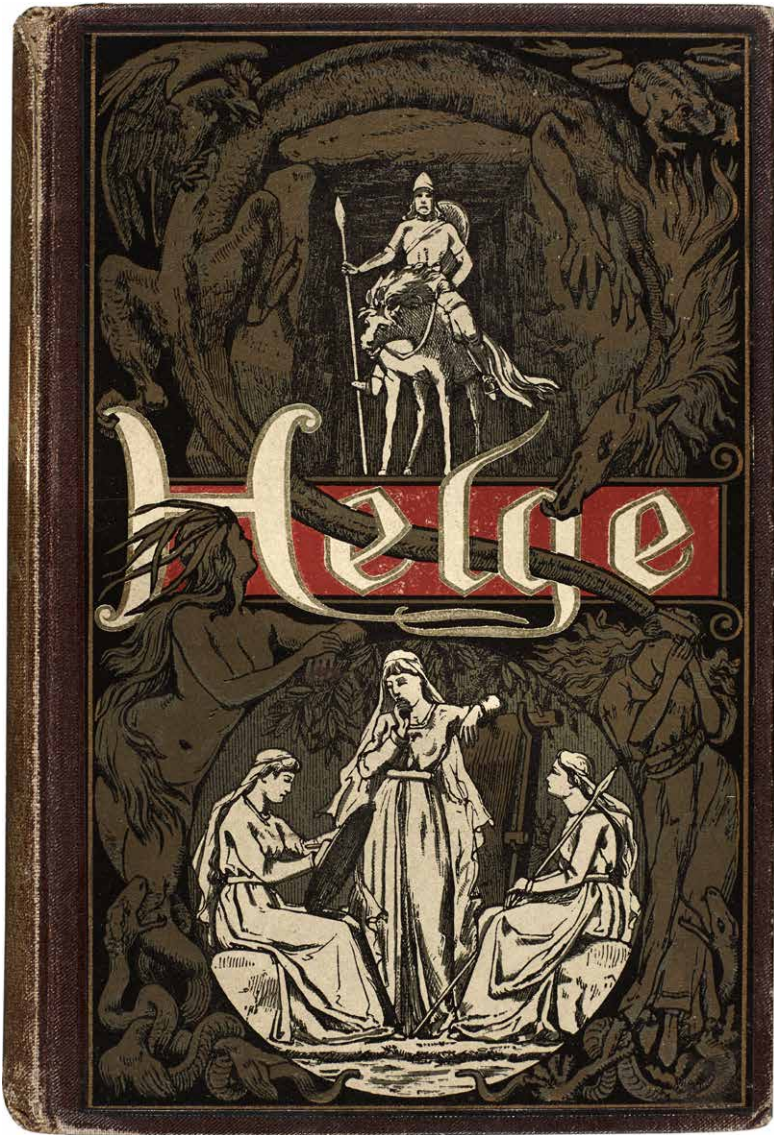
III. 4. Carl Ploug: *Nyere Sange og Digte*. 1869.

Ill. 5. Johan Ludvig Heibergs *Nordiske Mythologie*. Paa Dansk udgivet af Christian Winther. 1862.

Ill. 6. (Niels Bache): *Danmarks, Norges og Sverrigs Historie*, Fjerde Del. 1873.

Ill. 7. Oehlenschläger: *Helge*, et Digt. 1886.

Petersen højst sandsynligt også har leveret forlægget for bindgravuren to år senere. Hovedforskellen er, at titlen på omslaget foroven er garneret med to dannebrogflag, og at kvinden her ses at have griflet "Saga" på den sten, hun holder i hånden. Forsåvidt kan hun antages at skulle forestille Saga, den mytologiske gudinde for sagn og historie, om end vingevedhængen også i denne sammenhæng virker ejendommeligt. De to fugle, som findes på begge billeder, må i så fald være ravnene Hugin og Mugin, der fløj rundt som Odins spioner for at kunne hviske ham i ørene, hvad der foregik (ill. 8-9).

Mor Danmark

Blandt senere nationale symboler var Mor Danmark, og lige fra førsteudgaven af Barfods fædrelandske *Fortællinger* 1853 til fjerde udgave 1872 var disse på forsiden prydet med en stor forgyldt Mor Danmark kopieret efter Elisabeth Jerichau Baumanns maleri af en ung kvinde, som med flag over skulderen og sværd i hånd skrider til handling gennem en kornmark.⁷ Billedet var første gang blevet udstillet kun to år før, og dette og andre versioner af Mor Danmark-skikkelsen blev som nævnt af Inge Adriansen et de kraftigste nationalsymboler. En noget ændret gravering dukkede da også op på *Dansk Folke-Kalender for 1883* (ill. 10). I et andet bindoplæg af denne findes Mor Danmark af ukendte grunde erstattet af et andet symbol, ligeledes i forgyldning: det danske rigsvåben. I skikkelse af en ubevæbnet kvinde med krone på hovedet og stående med løve og skjold ved fod ses hun på antologien *Danmark i Billeder af danske Digtere*, 1866, men er så livløs, at skikkelsens symbolværdi er stærkt reduceret.⁸

Hornblæseren

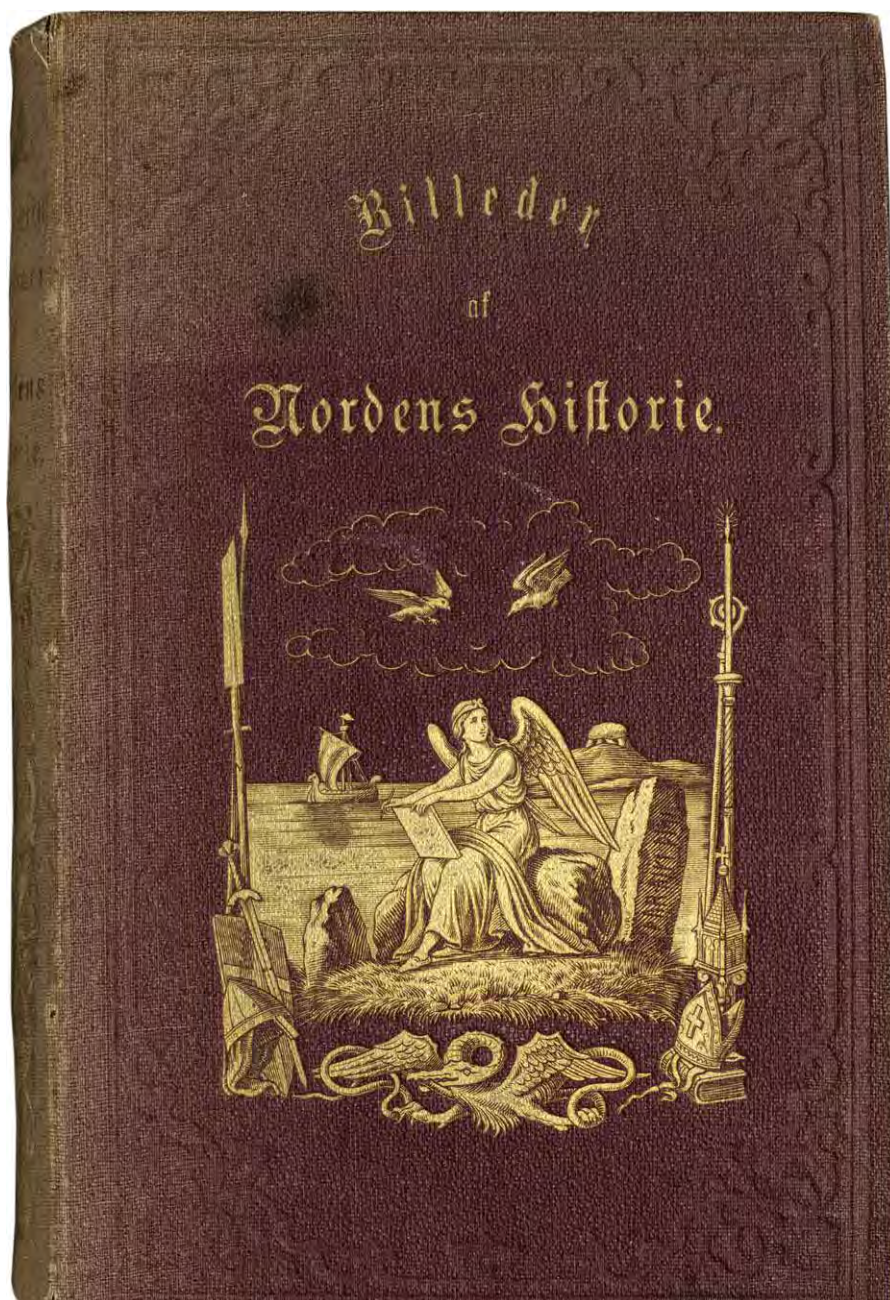
Blandt sene symbolfigurer omtaler Adriansen f.eks. også *Den lille Hornblæser*, som er hovedpersonen i H.P. Holsts versfortælling af samme navn og skønt ren fiktion fik status som nationalhelt. Allerede fra udgivelsesåret 1849 blev der sat en forgyldt hornblæsertegning på bindet, der i tidens løb fik flere udformninger, således i femte udgave 1873 en nyttegnet gravering, der holdt sig til og med ottende uforandrede

⁷ Formindsket s/h afbildning af bindforsiden i Paulli s. 160; farvegengivelse af Jerichau Baumanns billede i Adriansen s. 451.

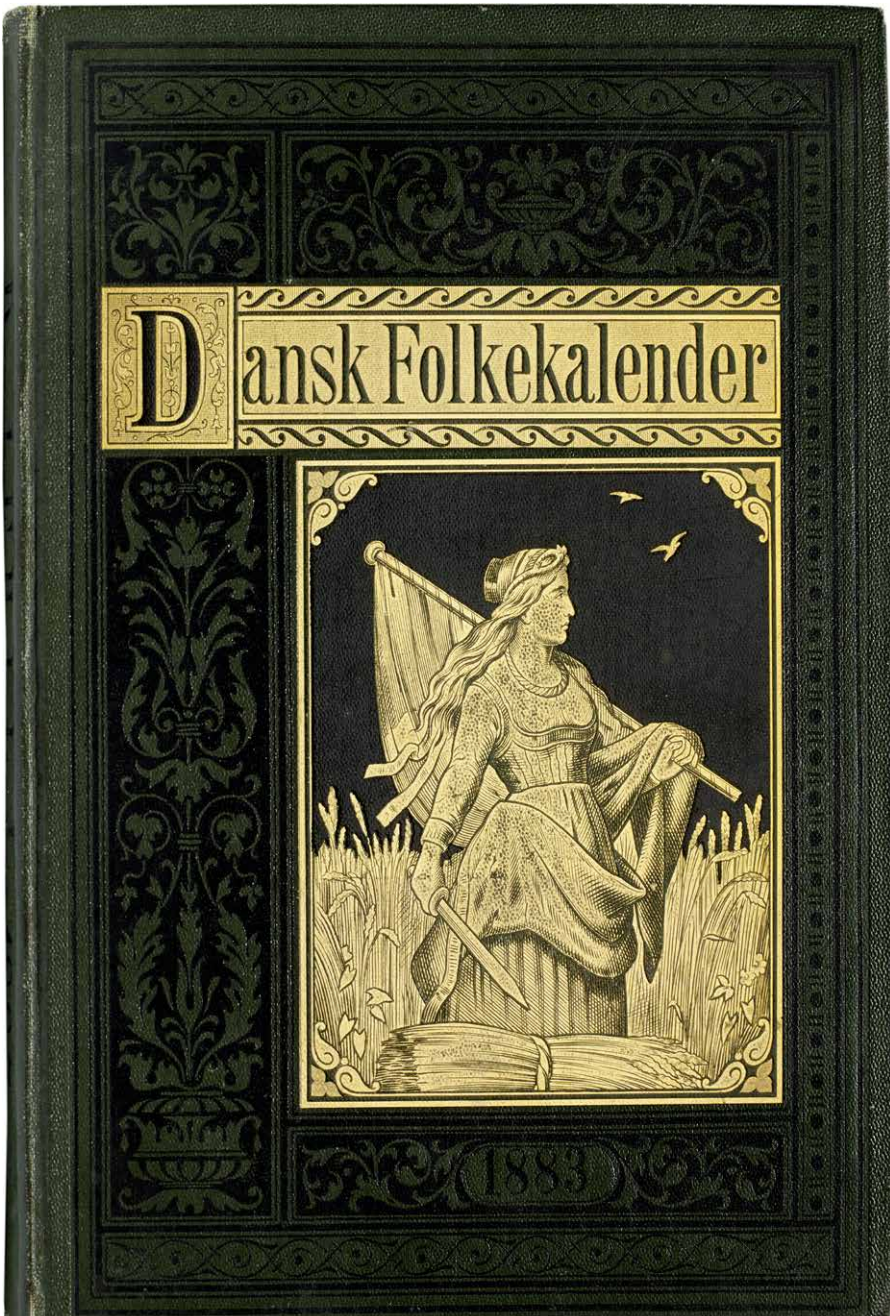
⁸ Formindsket s/h afbildning i *Fund og Forskning*, 41 2002, s. 193.

Ill. 8. Omslagstegning til Fr. Barfod: *Fortællinger af Fædrelandets Historie*, Fjerde Udgave, Første Bind. 1872.

Ill. 9. Fr. Barfod: *Billeder af Nordens Historie*. 1874.

III. 10. *Dansk Folke-Kalender for 1883.* 1882.

udgave 1896 og ligesom den første findes afbildet andetsteds.⁹ I nye udgaver 1894 og 1902 opnåede Hornblæseren at blive gennemillustreret af Rasmus Rasmus Christiansen, men mest festligt er han tegnet i guld og farver af Poul Steffensen på et spektakulært bind om udgaven 1902 (ill. 11) – såfremt man da ikke vil give prisen til Alfred Schmidt, som 1899 illustrerede *Den lille Hornblæser fortalt for Børn* i flot billedbogsstil.

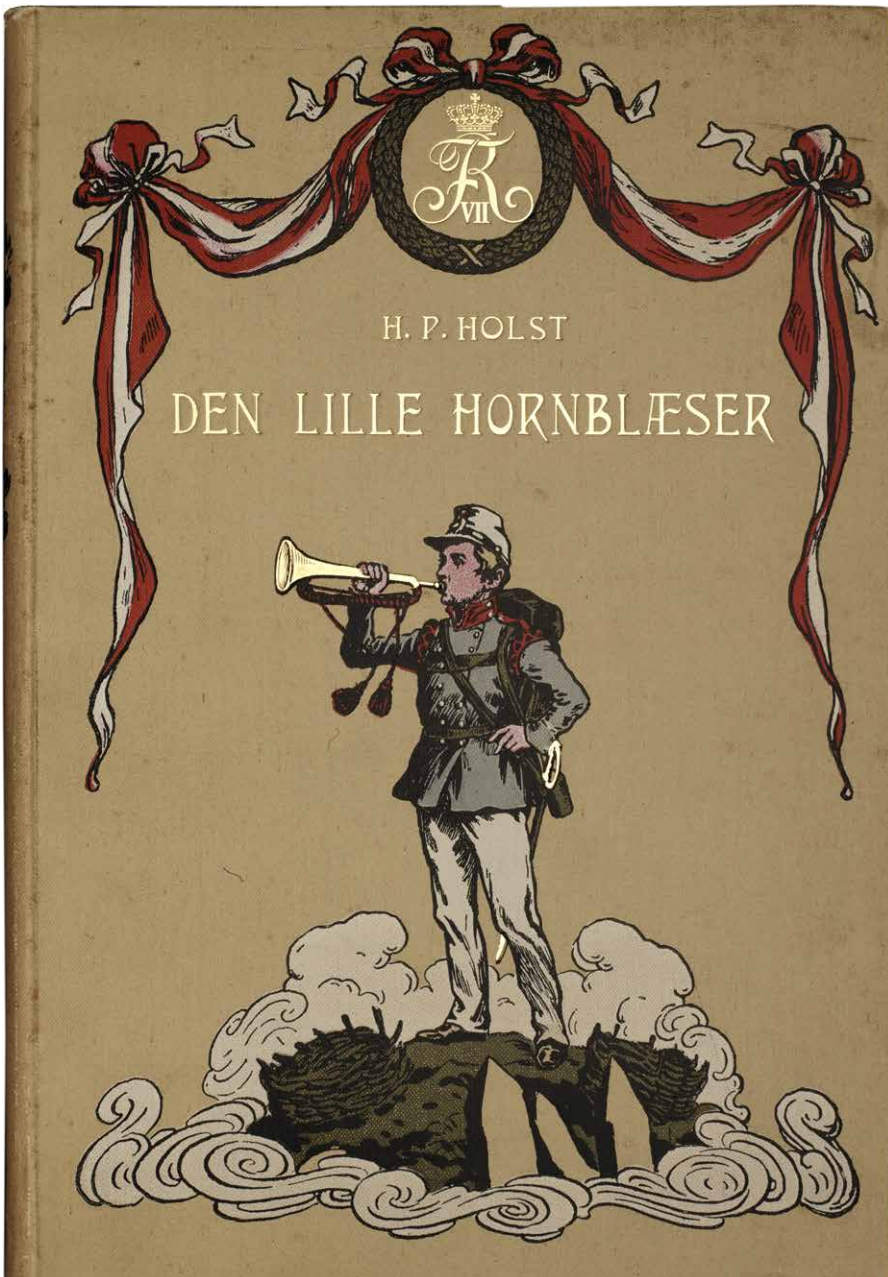
Frihedsstøtten

Frihedsstøtten i København, der blev fremstillet i 1790erne som mindesmærke over landboreformerne i det foregående tiår, udgjorde en symbol på bondestandens frigørelse. Derfor blev den også et emblem for det i 1866 oprettede Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. Det var udpræget nationalt (og nordisk) sindet og henvendte sig med sin publikationsvirksomhed navnlig til landbobefolkningen, som det afsatte sine mange skrifter til ved opsøgende kolportage. Så det var med velberåd hu, at udvalget fra starten vedtog, at et billede af Frihedsstøtten “som betegnende for Aanden i Udvalgets Virksomhed” skulle sættes på alle udvalgets skrifter.¹⁰ Det blev til en vignet tegnet af Henrik Olrik, som både placeredes på titelbladet og foran eller bagpå bindene. Fra omkring 1900 blev der dog til bindene anvendt en større og fra den oprindelige forskellig vignet, mens den gamle vignet fortsat blev sat på titelbladene (ill. 12). I 1918 var udvalget nået op på publikation nr. 303, og da oplagene var pænt store og ikke få af skrifterne udkom i flere oplag, tør dette i en vis forstand nationale symbol på frigørelse have fundet større udbredelse end de fleste andre tilsvarende billedsymboler.

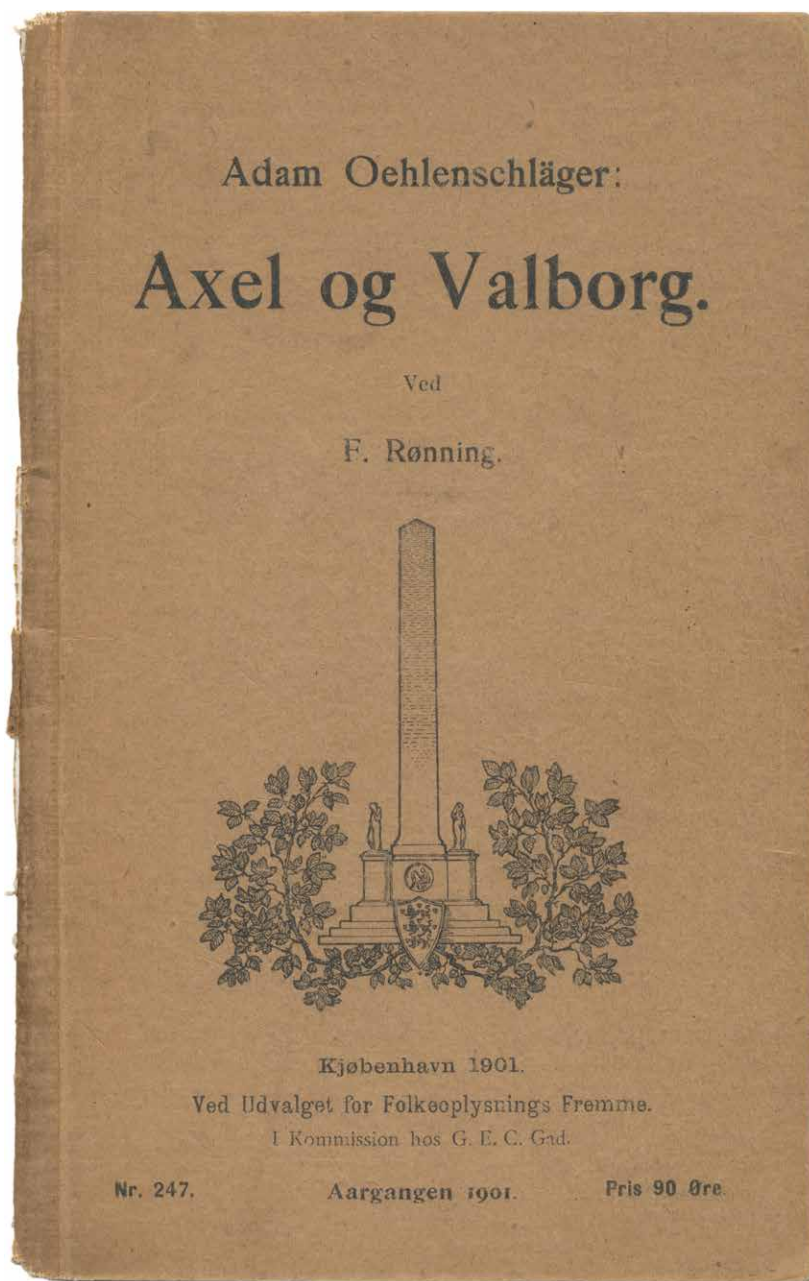
Flere af de i publikationsrækken forekommende bindtegninger kunne iøvrigt omtales i forsættelse af ovenstående. Her skal blot nævnes, at man til J. Byskovs bog om *Modermålet*, 1918, meget rimeligt havde valgt en tegnet gengivelse af N. Hansen Jacobsens kvindestatue i Skibelund Krat med netop titlen “Modermålet”.

⁹ I *Fund og Forskning*, 7, 1960, s. 163 (1849/1850) og sammesteds 41, 2002, s. 192 (1873).

¹⁰ Citatet fra den anonymt udgivne *Dr. Mathias Steenstrup. Et Liv i Oplysningens Tjeneste*, 1908, s. 102, hvor også Henrik Olrik nævnes som tegner af vignetten.

III. 11. H.P Holst: *Den lille Hornblæser*. 1902.

Ill. 12. I Udvalget for Folkeoplysnings Fremmes udgave af *Axel og Valborg*, 1901, er en nyttegnet vignet med Frihedsstøtten, der er trykt på forsiden af papbindet, suppleret med et nationalt løveskjold fornedet.

